

Mr. Vedad Spahić

Memoari Muhameda Seida Mašića – egzistencijalna i literarna cijena nonkonformizma

MEMOIRS OF MUHAMED SEID MAŠIĆ – EXISTENTIAL AND LITERATURE COST OF NON-CONFORMISM

– A zašto vi, ljudi, ne možete uzeti stvari onakvima kakve jesu?

– Na koje to ljude mislite?

– Na mudronje. Intelektualce. Vi uvijek pokušavate pronaći skrivena značenja stvari. Čemu to? Cigareta je cigareta. Komad svile je komad svile. Zašto tražiti više od toga?

– Kad ih prikazemo, stvari poprimaju dodatna značenja – reče Robyn.

– Znakovi nikad nisu bezazleni. To nas uči semiotika.

– Semi... što?

(David Lodge, Krasan posao)

Sudbina memoarskog pripovijedanja u bosanskohercegovačkoj književnosti vrlo je znakovita. Kontinuirajući se na bogatu ljetopisnu baštinu, memoari su u počecima formiranja naše novije književnosti bili jedan od dominantnijih žanrova. Modernizam će ih, zajedno sa ostalim nefikcionalnim žanrovima, potisnuti u tzv. rubna područja literature, da bi, u doba socijalističke Jugoslavije, kao jedno od notornih obilježja diskursa, doživjeli neobičnu, vještačku renesansu. Povjere-

na im je bremenita društvena zadaća da zvaničnu historiju komunističkog pokreta, narodnooslobodilačke borbe i prijelomnih događanja socijalističke izgradnje navodno “prizemljaju, očovječuju, svode na ljudski faktor, na ljudsku dimenziju”¹. Tog ozbiljnog posla mogli su se poduhvatiti, dakako, samo pravovjerni tvorci historije. Nisu omahnuli. Izbor tekstova u ediciji “Savremena književnost naroda i narodnosti BiH” (Memoari, priredili Vojislav Maksimović i Risto Trifković, Sarajevo 1984./85.) bezmalo iznudaže pitanje – da li se u Bosni i Hercegovini, nakon Drugog svjetskog rata, pisanjem memoara bavio iko osim partizanskih prvoboraca.

Društvena zadaća memoarske književnosti rezultirala je krajnje reduciranim “stanjem žanra”, koje autor predgovora za rečeni izbor eufemistički i oprezno oslikava kao “nedovoljnu razuđenost sadržaja u sjećanjima na minule dane, deficit tzv. čistih autobiografskih ispovijedi, solilokvija o smislu života kad se iz vlastitog Ja promišlja o čovječnosti, prolaznosti i sl.”². Prvorazredni ideološki podrazumijevao je drugorazredan književni značaj memoaristike, pa je, mirnije savjesti radi, stvar i u “znanstvenom” smislu trebalo staviti na svoje mjesto – pojasniti zašto je sudbina memoara da na stratifikacijskoj vertikali žanrova vazda ostaju u predvorju tzv. lijepe književnosti.

Na tome je, privatno i sam duboko zainteresiran za predmetnu problematiku, uznastojao Ivo Andrić, ponudivši u datom, pro domo i pro foro externo najpogodnijem trenutku (1945.) volšebnu formulu – memoari su neprocjenjivo značajni, ali samo kao tzv. književna građa, vrelo sirovih motiva koje potom pravi pisci u svojim književnim djelima umjetnički obrađuju. “Nije pitanje kolika je ni kak-

va je apsolutna književna vrednost tih zapisa. (...) Oni imaju veliku važnost za književni rad i sadašnjih i budućih naraštaja; kad nisu književni obrasci od vrednosti, oni su dragocen materijal za buduće književnike”³. I doista, sve do Selimovićevih Sjećanja (1976.), bosanskohercegovačka memoaristika iscrpljivala se u apolojskom podupiranju zvanične historijske istine. Danas, pak, svjedoci smo nove otužne renesanse žanra, epidemije bezbrojnih, atomiziranih, na traci bulevarskog senzacionalizma bjesomučno fabrikovanih “istina” o nedavnim ratnim zbivanjima. Među piscima memoara i autobiografija i dalje je najmanje pisaca, premda u svjetskim relacijama, kako produkcijski tako i po kritičko-teorijskom zanimanju, nefikcionalna proza zadnjih petnaestak godina predstavlja jednu od najvitalnijih književnih area. Valjda se ta vrsta ostavljanja tragova o sebi među ljudima od književnog dara i zanata ovdje još uvijek smatra potcijenjenim, k tome nepreporučljivim i opasnim poslom, pa se na nj odlučuju samo oni kojima je u golemoj životnoj nevolji još samo to preostalo.

Negdje na toj tački skicijozne deskripcije statusa i dosega bosanskohercegovačke memoaristike stoji i dio razloga našeg kritičkog interesa za neobjavljenu knjigu memoara Muhameda Seida Mašića⁴, baš kao što bi se dalo pretpostaviti da isti razlozi, uz one privatne, porodične i komšijske, iako (se misli da) živimo u vremenu slobode govora, potomke rahmetli Mašića drže u uvjerenju da još nije čas za njeno integralno publikovanje.

U posljednjih desetak godina, kao naličje bivše oficijelne istine, pojavio se niz martirioloških i revanšističkih ispo- vijesti stradalnika komunističkog režima,

no, usudićemo se kazati, nijedna nije tako dosljedna u obračunu sa mašinerijom zla kao što su Mašićevi memoari. Nijedno od tih mučeničkih svjedočenja, možda zahvaljujući samoj događajnosti (nikom je Bog ne dao!), ne uključuje i bespoštednu osudu vlastite porodice, pojedinaca iz neposredne radne i životne sredine, poimence spomenutih i danas živih ljudi, tako da rijetke privilegirane čitaoce rukopisa nije teško pridobiti razumijevanju spram zazora od javnosti Muhamedovog sina dr. Izeta Mašića, koji raspolaže očevom rukopisnom zaostavštinom. Opisujući tipičan recipijentski odnos prema ovom tipu nefikcionalne proze jedan, od vodećih teoretičara autobiografije Philippe Lejeune ukazuje na strastvenu pozvanost umišljenih ili predmetno informiranih čitatelja da prave svoj red, uspostavljaju vlastiti režim istine. Kakav bi “red” u ovom slučaju napravili prozvani i pogođeni, da se samo zamisliti.

Bizarnost situacije nastanjuje se i u nelagodi koju potpisniku ovoga rada stvara osjećaj da i sâm doprinosi mistifikaciji, što se na izvjestan način već nadvila oko Mašićevih memoara, ma koliko se nađ pristup ograničavao na istraživanje imanentnih kvaliteta teksta, bez upućtanja u pitanja referentnosti. Unutar književnoznanstvene paradigme, bavljenje problemom referentnosti autobiografije vodilo je, dapače, spoznaji njene neprikladnosti za ispovjedne projekte. Autobiografsko pisanje, tvrdi Paul John Eakin, “funkcionira kao obrambeni mehanizam, ne otkriva nikakvu tajnu, nego je stvara”⁵, a Georges Gusdorf “draž autobiografskog načela” i prepoznaje u paradoksu po kome “ono dopušta svom autoru da piše o bilo čemu osim o samom sebi”⁶.

Literarnost autobiografskog diskursa dobrim dijelom i počiva u osobenom modusu fikcionalizacije, koja se ostvaruje vrlo dosljednom selekcijom raspoloživih činjenica⁷. Pokazat će se da su upravo Mašićeva svjedočenja, snažno orijentirana ka standardno pojmljenoj sferi privatnosti, krajnje rigorozna u izbjegavanju introspektivnih samopropitivanja i govora o intimnim pojedinostima, koje se ne uklapaju u zamišljeni koncept sebe kao autobiografskog lika, lika koji teoretičari autobiografije označuju

terimnom Ja-zadruge⁸. Autorova ideološka polazišta u ovom slučaju prazne intimitet od personalnosti, da bi ostavila slobodan prostor za iskazivanje univrezalnog; Mašić se nikada ne zadržava na unutarnjim stanjima koja bi ga činila jedinstvenim (rijetke samorefleksije svode se, uglavnom, na repetitivnu aksiomatskih općenitosti), takvim ga čini sam sadržaj životne događajnosti. Po srijedi je, dakle, neraskidivi spoj logike žanra, ideoloških i psiholoških stereotipa: “Književni zakoni i ljudsko odbijanje da se predstavi u svojoj pojedinačnoj nagosti kombiniraju se kako bi prevareli očekivanja čitatelja koji se nada da će u autobiografijama naći objave o pravom idenitetu ljudi”⁹. Niče bi rekao: “Niko nije

sebi straniji od njega samog”. Ili, u manje radikalnoj varijanti, “autobiografija je uvek apokrif nemoguće autobiografije kao takve. (...), ona je odgovor na nepostojeći tekst stvarne, idealne, apsolutne autobiografije, koju pisac svagda ima na umu”¹⁰, a nikad je ne materijalizira. Pred ogledalom vlastitog života pojavljuje se lice “nemogućeg Narcisa”. Pa ako ne postoji diskurs, imun od raskola empirijskog autora i govornika označenog sa “Ja”, onda su slučajevi kada se oni podudaraju tim veći analitički izazov.

Preoblikovana istina života autentična je istina teksta. Više nego dovoljno da se memoarima ne bavimo kao građom, već kao književnošću.

Povijest nevolja Muhameda Mašića (Gračanica, 1913.–1978.) obuhvata period od tridesetih godina prošlog stoljeća do smrti. U prvim poglavljima, kroz životne situacije prohodi se ovlaš, više iz potrebe da se obezbijedi stvarnosna podloga za opširno razvijanje piščeva ideološkog svjetonazora i pogle-

da na aktualna pitanja regionalne globalne svjetske politike. Taj smjer dotematizacije nije rijetkost u memoarskoj literaturi¹¹, dapače, opće je mjesto onih literariziranih životnih priča u kojima autorov ideološki profil sudbinski određuje njihov sadržaj. Kao žanrovsko-strukturna nužnost funk-

cionira dobro sve dok je ne preopterete repetitivna dociranja općih mjesta, didaktičko-persuasivna retorika hodžinskog derisa, propedeutičke simplifikacije i amaterske naturalizacije teorijski kompleksnih teologema i filozofema.

Formiranje ideološkog obzora pripovjednog subjekta odvija se unutar mehanizma obrnute mimeze. Stavovi i postupci junakâ u tom modelu karakterizacije posljedica su usvajanja literarnih/teorijskih iskustava i paradigmi, neprimjerenih datom socio-kulturnom kontekstu. Gledanje na život očima literature i nastojanje da se živi "kao u literaturi" unaprijed ih čini vitezovima izgubljene stvari (Don Kihot, Ema Bovari, mladi Dositej Obradović ...). Njihove priče o ulasku u svijet literature zadivljujuće su slične i predstavljaju jedan od kanonskih obzora romaneskne tematologije:

"Kod urednika sam zatekao radni sto preplavljen arapskim novinama i časopisima koje je taj sedmičnik dobijao u zamjenu, a među ovima bijaše i popularna kairska revija "El-musavver" ("Ilustracije"), koja izlazi i danas. Počeo sam po njoj razgledati slike i po kratkom opisu ispod njih odgonetati šta one predstavljaju, a urednik, videći da me to vrlo interesuje, dade mi par brojeva tih ilustracija i po jedan primjerak druge arapske štampe. (...) Riječ po riječ, redak po redak, odlomak po odlomak i članak po članak, ja sam, za kratko vrijeme, postao sposoban površno čitati i površno razumijevati svaki tekst koji mi dođe pod ruku. Sve češće sam svraćao u redakciju i snabdijevao se novim štivom. (...) Zašto sam se pretplatio baš na saudijski "Ummul-Kura"...? (...) ...tematika i smjer toga lista bijahu ortodoksno-islamski, što je pobudilo moje interesovanje za vehhabijski selefijjetski

vjerski pokret vraćanja na prvotnu liniju, koji je osnovao Muhammed ibn Abdul-Vehhab, učenjak iz Dir'ijje..."

Kao mlad čovjek Mašić se, dakle, posredstvom arapske periodike oduševljava vehabističkom doktrinom, usvajajući koju otežava sebi proces akulturacije unutar sredine čiju kulturalnu praksu obilježavaju duboko ukorijenjeni, običajno institucionalizirani oblici pučko-folklornog vjerskog ispoljavanja.

U sudaru dvaju koncepata - teorijski "pročišćenog"¹² i ovdašnjeg "pripitomljenog" islama - prepoznamo ishodišnu tačku svih potonjih konflikata sa okruženjem. Suština zapleta uvijek ostaje ista, bez obzira na karakter vlasti i njen ideološki background. Dapače, po drevnom pravilu, unutar novog režima adaptirani elementi starog najsuroviji su protagonisti obračuna s njegovim "nepopravljivim ostacima". "Umjesto da ljude shvatamo iz njihovih ideja i ideologija", predlaže Bernd Neumann, "treba ideje i ideologije razumijevati na temelju razumijevanja pojedinaca."¹³ Ljudsko društvo, kakvo god da jest, konstituira se na temelju propozicija, čije uvažavanje se nameće svakom od njegovih članova; onaj ko ne igra igru izlaže se disciplinirajućem djelovanju represivnih mehanizama koji sankcioniraju potrebu pojedinca za nonkonformizmom. Prostor slobode vlastitog mišljenja Mašić već u ranoj mladosti ispunjava nenaturaliziranim i krajnje rizičnim sadržajima - osporavajući sistem običajnosti, on udara na samo reprodukcijско jezgro moći bošnjačke uleme, koja upravo, zahvaljujući tom sistemu, upravlja i manipulira masama. No, odbaci li se marksistička simplifikacija da su vladajuće ideje svake epohe ideje vladajuće klase, pokazat će se da snaga op-

stojnosti sistema leži u kolektivnoj imagini naroda koja sistem sama proizvodi i njime se hrani; knjiška racionalnost ustupa pred rezistentnim iracionalnostima, upisanim u čvorišta kulturalnog identiteta. Bez te komponente ne funkcionira nijedna kultura (neki je smatraju uvjetom samoodrživosti kulture, npr. Althusserov neomarksizam, koji ideologiju vidi kao nužnu snagu u društvenoj reprodukciji), i onaj ko sâm protiv svih želi braniti istinu koju drugi odbacuju mora ekskomunikacijom platiti cijenu svojeg nepokoravanja. Mogućnosti kompenzacije su male ili velike, kako za koga – bjelina papira i pripovijedanje koje će “nadomjestiti” stvarnost gubitka. “Sve se plodno čovjeku dešava posredstvom gubitka”, rekao bi Žak Lakan. Pogledamo li taj golemi registar odricanja, Mašić je uistinu imao šta nadoknađivati:

“Odricao sam obilježje dove svakom skupu i sastanku poput onih na Ratišu kod Gračanice, u špilji Brateljevići kod Kladnja, na Ajvatovici kod Prusca itd., nazivajući takve skupove najobičnijim vašarima...

Odbacivao sam paljenje svijeća po grobovima, “učenje” poglavlja Fatihe, Jasina ili čitavog Kur’ana za duše umrlih, te održavanje “devra”, četversnice i drugih molepstvija. (...) Također sam odbacivao podizanje turbeta, mauzoleja i svih drugih oblika nadgradnje po grobovima, uključujući i betonirani ivičnjak oko groba...

Zalagao sam se za izostavljanje zajedničkog tesbiha, zajedničke dove i klanjanja svih sunneta u džamijama, gdje se trebamo ograničiti na same fardove kako se ne bi otežavalo klanjanje starijim i boležljivim osobama. Sve ostalo možemo obaviti u kući, dvorištu, njivi ili šumi, a ukoliko nam za to nedostaje vremena ili

komocije, onda to ne moramo ni obavljati, niti ćemo biti odgovorni za taj propust...”

Hronologijski i tematologijski raspored pripovijedne građe dva su temeljna načela strukturacije autobiografskih tekstova. Mašić ih kombinira, stavljajući ipak, u prvi plan tematsku orijentaciju, čime oslabljuje funkcija ekspliciranja događaja u liniji priče, a osnažuje interpretacija na drugoj višoj razini. Selekcijom događaja ostvareno tematsko jedinstvo govori zapravo da nije u pitanju rekonstrukcija, već konstrukcija vlastitog života kroz priču. Stoga je ključna akvizicija njene unutarnje kohezije autentičnost, a ne sveobuhvatnost i vjerodostojnost. Istina memoarskog teksta je tačna ukoliko djeluje ne na osnovu podataka, već na osnovi zakonitosti unutarnjeg duhovnog procesa, otprilike onako kako taj proces u uvodu svoje autobiografije opisuje Lav Trock: “Ova knjiga nije bešćutna fotografija mogega života... (...) Na ovim stranicama vodim borbu kojoj je posvećen moj život... branim se i još žešće napadam. Mislim da je to jedini način da moja biografija bude objektivna u jednom višem smislu, tj. da bude najadekvatniji izraz osobnosti, prilika i vremena... Otkako sam se podvrgao nužnosti da pišem o sebi, ne mogu imati nikakva razloga da prikrijem svoje simpatije i antipatije, svoje ljubavi i mržnje.”¹⁴ Samo ta vrsta “objektivnosti” vodi k autentičnosti, koje, na sreću, ni ovim memoarima ne manjka. Učiniti sebe autentičnim moguće je iz pozicije memoariste-stradalnika samo na uštrb vjerodostojnosti drugih. Mašićevi memoari, međutim, ne potražuju nekakvu kritičku blagonaklonost, već samo razumijevanje temeljno drugačije konfiguracije svojega mogućeg svijeta u odnosu na tekstove

s punom fikcionalnom kapacitiranošću, uprkos brojnim identičnim tehnikama kojima se oba tipa proze služe¹⁵.

Za razliku od romaneskne, (auto)biografska apologetika, martiriologija napose, mora stvoriti sliku svijeta u kojem su dobro i loše, istina i neistina jasni, s tačno određenim obrisima, mora izgraditi poredak na jednostavnim moralnim i psihološkim apsolutima, a likove rasporediti na krajnjim tačkama mahihejske polarnosti. (Rođena majka i sestra, npr., bivaju spriječene u pokušaju bacanja u bunar Mašićeve djece.) Na takvim oprekama kreirana romaneskna figura protivnika bila bi neautentična, i obrnuto, žrtva u ulozi autobiografa sa viškom razumijevanja ili sklonošću k višedimenzionalnom portretiranju protivnika, neautentičnom bi učinila sebe. Uprkos toj tendenciji, ne znači da su svi likovi zatočeni u zoni ekstremnih karakterizacija, naprosto iz razloga što se životni sadržaji nikada ne javljaju u apsolutnim kategorijama, pa ni pripovjedni subjekt, ma koliko frustriran, ne može u potpunosti savladati gravitaciju empirijskog realiteta, u kome caruju prosjek i kompromis. Između tih dviju sila privlačenja, kompleksnije figure protivnika u Mašića se najčešće javljaju kao likovi palih anđela. Čvrstina njihovih principa popušta pod pritiskom okruženja, tako da su na koncu primorani zauzeti upražnjeno mjesto u predodređenoj raspodjeli uloga. Ta je vrsta stabilizacije najizrazitija u slučaju direktora Dimitrija Nedića:

“Slušajući kako se o meni svašta brblja po sastancima i sjednicama, a videći da sam predan i solidan u radu, on mi jednom reče: ‘Mene se ne tiče šta ko o tebi misli i govori; za mene je mjerilo tvoj rad – da sve što ti se povjeri uradiš ispravno

i na vrijeme; ti samo nastavi svoj posao bez brige ...’ On je tako rezonirao i govorio, oslanjajući se na svoj autoritet člana partijskog komiteta, sve do časa kad su ga ubijedili i obradili da me ne smije više zadržati u preduzeću.”

Samo u jednom slučaju figura protivnika ne deklinira se u lik progonitelja. Prilikom posljednjeg hapšenja, Mašića (1972.) ispituje i na kraju oslobađa sudija Bedrudin Kamber, korektan i cjepidlačan istražitelj koji u liberalnijem političkom ozračju sedamdesetih zna koristiti osvojeni prostor profesionalne autonomije. Proces liberalizacije, međutim, još nije zahvatio provinciju. Nakon tog zadnjeg puštanja iz zatvora, Gračanica se za Mašića pretvara u kolektivnu figuru protivnika. Definitivno stigmatiziran kao “unutrašnji neprijatelj, sumnjivac koga će zgrabiti za vrat čim nešto šušne”, on postaje “opasnost” za obične ljude koji se plaše svakog kontakta s njim. Paradoks je u tome što najvišu cijenu svoga nonkonformizma, neprestano se nadajući solidarnosti i rešpektu od malih ljudi, mora platiti kada su mu baš oni okrenuli leđa. Premda stalno na pragu da to učini, on se ne može suočiti sa gorkim saznanjem kako je cijela igra zapravo i njihova igra. Bila bi time skršena posljednja utjeha i abortiran kompenzacijsko-katarzički smisao pisanog svjedočenja kao načina da pošiljalac i njegova poruka odgođeno trijumfuju plebi-scitarnim zaslužnim priznanjem. Upu- titi eksplicitnu generalnu osudu cjelokupnom svome okruženju značilo bi presuditi sebi i zabiti čavao u lijes transcendentnom smislu deziderabilnog iskupljenja i poravnanja ovozemaljskih nepravdi. U kritičnom momentu stoga se uvijek aktivira mehanizam koji rekuperira samozaštitnu iluziju: “Tako me, konačno,

osudila ta staljinistička politika, ali ne i životna sredina koja me i danas poštuje kao i prije.” (?!), što je posve kontradiktorno zaključku koji će uslijediti nekoliko stranica kasnije: “Meni je sve jasno, ali bi trebalo razjasniti i širokoj publici.” Kome? Kojoj publici? Toj gračaničkoj čaršiji koju je sam oslikao najcrnijim tonovima. Diskurs koji se sada nudi u obliku autobiografskog teksta već je samim životom bio upućen na isto odredište kamo se ponovo šalje, i opet neće stići. Jer šta očekivati od tog malog običnog čovjeka, zarobljenog svojim priručnim mudrostima: veži konja gdje ti aga kaže; koga je moliti nije ga srditi; ne može se šukavi bosti s rogatim; ne može se plivatu uz vodu; okreći se kako vjetar puše itd.? “Bolna tragika neopravdano progonjenih i zapostavljenih lica”, priznaje sam Mašić, “je baš u tome što se niko ne usuđuje prekinuti lanac njihovog sumnjičenja, izoliranja i stezanja.” Konačni efekat utoliko je suprotan piščevoj intenciji. Apelativnost je ove knjige sadržana ponajprije u osudi kolektivne malograđanske svijesti pa tek onda u svemu ostalom. Mašić, dakle, traži satisfakciju kod onih koje osuđuje. Umjesto satisfakcije najviše što na toj adresi može, kratkoročno i dugoročno, dobiti, opisao je u dva dirljiva susreta sa dobronamjernim sugrađanima:

“Nakon povratka iz zatvora naslušao sam se raznih savjeta o tome kako treba da se ponašam pa da prestanem biti sumnjiv. Tako me neka Hafa Korić zaustavila na putu za Dom zdravlja i sugerirala mi da trebam posjećivati kafane i hotel gdje dolaze utjecajne ličnosti kako bi ove mogle da me upoznaju. Odvratilo sam joj da ja nisam kafanski čovjek i da nemam sredstava za hotelske provode, a kogod misli da je posjeta kafani i hotelu uvjet za

moju ispravnost u očima drugih, ja mu otvoreno kažem da je glup. Rukib Prohić me, na putu s posla kući, zaustavio da mi čestita izlazak iz zatvora i savjetovao mi da se okanim svega, a kad sam ga upitao šta misli pod tim ‘svega’ on mi nije umio objasniti, a ja sam mu odvratio da se ja nemam čega okaniti, već da bi se trebali okaniti mene oni koji me stalno bespravno sumnjiče.”

Čovjek se poznaje onoliko koliko poznaje svijet od koga preza. Granica tog poznanstva ujedno je linija oblikovanja osobnog identiteta kao autobiografskog modela za javnost (Ja-za-druga). U ovom slučaju imamo posla sa martiriološkim Ja (indikativno je u tom smislu naslovljavanje poglavlja kao “slučajeva”, tj. samo onih događaja i doživljaja iz života koji kao tematski niz srodnih epizodnih zapleta mogu sazdati pretpostavljeni model), čiji životni luk u priči obuhvata predratno i ratno “sakupljanje poena”, te poratno sur-ovo ispostavljanje računa, s tek pojedinim ali funkcionalnim izuzecima, kakva je, primjerice, kratka romantična epizoda tokom službovanja u živopisnom Čajniču. Čajnička pastorala zbiva se u predvečerje rata i to bjehu, možda, posljednji istinski sretni trenuci Mašićevog života, ili se takvima čine iz perspektive svega što će potom uslijediti. Što se više od njega vremenski udaljavao, sjaj sjećanja na Čajniče postajao je sve blještaviji. Možda i nesvjesno, a s punim kompozicijskim opravdanjem Mašić narušava hronološki poredak autodijegetičke naracije vraćajući se toj epizodi nakon što je već izložio svoj ratni itinerer, e da bi se na taj način u čajničkoj idili još snažnije kontrastno ozrcalio sav životni pakao što će uslijediti, i, k tome, razvidnim učinio fenomen tzv. trostrukog prezenta autobiografskog teksta, u čijoj je prirodi da

simultanizira događaj koji bilježi, događaje koji slijede i događaj bilježenja. Negdašnje i aktuelno međusobno se pozivaju i prepoznaju, dijalektički stapaju u značenju. Uspostavljajući odnose među prošlim događajima, Mašićevo sjećanje organizira materiju njegove sadašnjosti. Premda opisuje eksterijere, živopisni čajnički predjeli su unutarnja pejzažna oaza napućene duše.

Autobiografa, već smo konstatairali, doslovno "unutarnji" sadržaji rijetko zanimaju. Zapravo, "mehanizam autobiografije" radi na pounutrenju vanjskog. (...) Sjećanje je modus koji poništava i vremensku i prostornu os. Sve je sada samo u duši¹⁶.

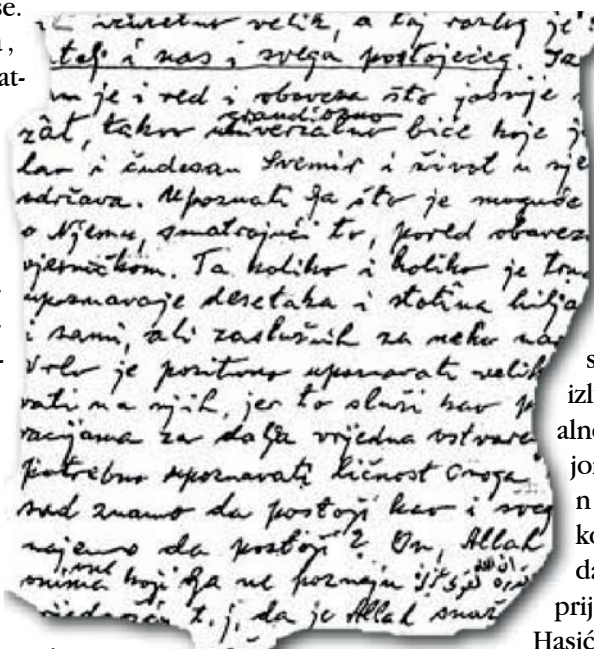
Stanje pripovjednog subjekta u momentu pisanja na osoben način upisano je i u kazivanje o potencijalno kompromitabilnim događajima. Za primjer uzimamo Mašićev ratni susret sa Avdagom Hasićem, kontrovreznim ustaškim zapovjednikom Kladnja. Kao i dosad, nećemo se upuštati u vjerodostojnost navoda. Zanima nas način na koji se čas i kontekst pisanja ogledaju u formi iskaza, konotacije koje njihov međusobni preplet proizvodi, unatoč namjeri autora da osigura doslovno i denotativno, to-je-to značenje. Mašićevi memoari, to je u ovom slučaju prvorazredno važno, pisani su pod sjenom stalne opasnosti od hapšenja.

Obilježen kao unutrašnji neprijatelj i dežurni krivac, on uvijek ima na umu nepriključku da tekst posluži kao kompromitujući materijal u slučaju istrage. Svjesno ili nesvjesno nastoji, međutim, preokrenuti situaciju u svoju korist i pisano svjedočenje pretvoriti u potencijalni argument vlastite odbrane. Izravno priopćavani "osigurači" po površini, u boljim slučajevima ironijs-

ki, o čemu će posebno biti riječi. Literarnije su one manje eksplicitne apologije, čiji diskurs odbija kompleksnost višeznačja na razini pisanja, ali se taj pluralitet, izlučen kontekstualnom semiotizacijom, vraća u setu nepredviđenih konotacija. Epizoda sa nekadašnjim prijateljem Avdagom

Hasićem zorno egzemplificira neuspjeh

teksta da spriječi proliferaciju značenja izvan pojedinačnih radnji koje opisuje. Narativizacija, međutim, akvirira drugu dobrobit – relativizuje sam pojam istinitosti, preobražavajući sterilnu pouzdanost nefikcionalnog sadržaja, koji je, manje-više, nemoćan da prikaže dramu samo-realizacije subjekta, u nepouzdanu sugestivnost fikcionalnog višeznačja. Priča o susretu s kladanjskim bojnikom je, znakovito, sasvim kratka. Tom se događaju ne želi pridavati značaj, jer bi se opširnost mogla protumačiti kao znak određene privrženosti ozloglašenom ustaši, možda i nečiste savjesti, ali se zbog već prisu-

tnih spočitavanja ne smije ni prešutjeti. No, upravo taj upadljivi višak brige o malicioznoj recepciji može kod iste stvoriti podozrivost, a pred književno dostupnim čitaocem otvoriti prostor “zadovoljstva u tekstu”, dajući mu šansu da popuni tzv. mjesta nedorečenosti. Orijentiri u obzoru čitaočeve dosemantizacije brojni su i izdašni: “višestruki prezent” pripovjednog subjekta, specifičnost situacije Avdage Hasića, čovjeka koji se povlači u nepoznato nakon što se ratna sreća okrenula na drugu stranu, simbolika mjesta susreta – hotel kod željezničke stanice i prostorna relacija ulica – balkon, stilogena deskriptivna karakterizacija hipokoristikom “debeljko”, sadržaj razgovora, balansiranje u nastojanju da se ne prešuti ono što autor smatra Hasićevom ratnom zaslugom, sugestija vlastite nevinosti kroz isticanje bezinteresne “izletničke” ljubavi prema prirodi nasuprot Avdaginom lovačkom pedigreu itd.:

“Tih dana mi se desilo još nešto za što su zlobnici pokušavali da zakvače, kako bi odvratili pažnju od svojih grijeha. Naime, jednog dana sam prošao pokraj “Rifativog hotela” pred željezničkom stanicom, sa čijeg me je balkona pozdravio neki debeljko, ustaški odjeven i s mašinskim pištoljem o bedrima, u kojem sam debeljku prepoznao nekadašnjeg prijatelja Avdagu Hasića iz Klادنja koji je godinama vodio odbranu tog izolovanog uporišta od nasrtaja bandi četničkog “vojvode” Jezdimira Dangića. Ne opravdavam ja ničim toga predratnog ahababa, inače strastvenog lovca koji me često zaticao na izletu u kladanjske šume i stijene; znam da su i njegovi ljudi svašta radili u ratu, ali ja s njim nisam prozborio ništa osim konvencionalnih pitanja za naše i naših porodica zdravlje i to na relaciji ulica – balkon, jer niti me on pozivao gore k sebi, niti sam

ja želio da mu pristupim. Valjda je uočio da shvaćam njegov položaj: povlačenje u nepoznato.”

Lahko nam se može učiniti da perceptivna slijepa mrlja, identifikovana u odnosu prema vlastitoj ideologiji (svoju praksu on smatra politički neutralnom) i prema neangažiranom okolišu – susjedima i običnim malim ljudima – zasjenjuje i Mašićevu opservaciju suštine političkog sistema tzv. socijalističkog samoupravljanja, o kome se vrlo afirmativno izražava, proglašavajući “mangupe u sistemu” krivcima za njegovo nefunkcionisanje. Ta je vrsta personalizacije, međutim, notorni primjer samozaštitnog osigurača enkodiranog za slučaj da isljednici preuzmu ulogu “recenzenata” rukopisa. Danas, pak, takve pasaže doživljujemo kao ironiju ili neku vrstu ezopovske intendirane dvosmislenosti. Samo u tom ključu ima mjesta za apsurdnu situaciju da čovjek, koji je kontinuirano zlostavljan i progonjen, preživjevši najužasnije torture komunističkih kazamata, postavlja pitanja: “A gdje je radničko samoupravljanje? Kako ga je direktor smio zgaziti i zar za njega Zbor radnika i njegova odluka ništa ne znače?” Mašić, tobože, “amnestira” sistem u kome je njegova sudbina zavisila od pojedinaca, kakav je izvjesni Drago Radmanović, npr.:

“Eto, šta mi je sve priredio taj fabrikant lažnih hodžinskih izjava, staljinista i šovinista, pomoću svojih zamki. On je taj što je, predajući me isljednicima Centralne UDBe za BiH, preporučio ovima i postupak koji će prema meni primjenjivati u istrazi a, vrlo vjerovatno, on je i taj što je predložio na koliko ću godina biti osuđen, odnosno zadržan na popravnim mjerama.”

Bosanski će čitalac još počekati susret s Mašićevim memoarima. Privilegirani da ih čitamo prije objavljivanja, možemo sa zadovoljstvom posvjedočiti o porazu ispovijedanja u ime trijumfa pripovijedanja. U namjeri da piše o svom životu, Muhamed Mašić je pisao o svom životu.

Napomene

- ¹ Risto Trifković, O memoarskoj literaturi s posebnim osvrtom na neka djela na temu NOB-e autora iz Bosne i Hercegovine u: Memoari, izbor, priredili Vojislav Maksimović i Risto Trifković, Sarajevo. 1984./1985., 7.
- ² Ibidem, 21.
- ³ Ivo Andrić, Dragojlo Dudić: Dnevnik u Umetnik i njegovo delo, Beograd 1977., 301.
- ⁴ Pod naslovom Moji stavovi pojavila se se, istina, dva djelimična izdanja Mašićevih memoara – prvo, javno, 1994., u kome je štampano manje od trećine integralnog teksta, i drugo, interno, 1999., namijenjeno užem krugu "odabranih" čitalaca, u kome su, takođe, izstavljena neka ključna poglavlja.
- ⁵ Paul John Eakin, Ja i kultura u autobiografiji, u: Cvjetko Milanja, Autor, pripovjedač, lik, Osijek, 2000., 363.
- ⁶ Georges Gusdorf, Ja sam ja, u C. Milanja, ibidem 178.
- ⁷ "Čin je selekcije", smatra Wolfgang Iser "ujedno čin fingiranja ... (...) ... u tom postupku dolazi do poništavanja postojećih ovisnosti i dopunjavanja izabranog elementa novim ovisnostima. Time se izabranim elementima istodobno daje i drukčija važnost, nego što je to bio slučaj u okviru postojećeg polja odnosa. Poništavanje, dopunjavanje i davanje važnosti temeljne su operacije kod 'proizvodnje svijeta'" (Wolfgang Iser, Činovi fingiranja ili što je fiktivno u fikcionalnom tekstu, Umjetnost riječi, XXXI, 4, Zagreb, 1987., 316.). Izerova istraživanja prirode fikcionalnosti su, čini se, stavila pečat na pokušaje strogog razgraničenja fikcije i faktografije, neuspjeh kojih dolazi usljed nemogućnosti razrješavanja protivrječnosti između faktografske pouzdanosti i proizvoljnosti estetske organizacije. Autobiografija definitivno ne zavisi od referencije kako fotografija zavisi od svog modela (Pol de Man).
- ⁸ Opservacije koje s tim u vezi, pišući o žanrovskim odlikama dnevnika, iznosi Tatjana Rosić, u potpunosti vrijeđaje i za poziciju pripovjednog subjekta memoarskog teksta: "Verodostojnost slike koju autor dnevnika pruža o samom sebi uvek je neizvesna. Sadržaji koje je spreman da otkrije moraju biti prije svega prihvatljivi za njega samog, tek potom on dolazi u situaciju da izabe-

re ono što je prihvatljivo za druge i što će im biti predstavljeno kao istina koju tekst dnevnika čuva od prolaznosti zaborava. (...) ...tako se autocenzura otkriva kao uobičajen postupak kojim se pravi lik autora prikriva fiktivnim, a istinski glas prigušuje prividno ispovednim tonom kojim autor saopštava istinu o sopstvenom životu" (Tatjana Rosić, Žanrovske odlike dnevnika, Književni rodovi i vrste – teorija i istorija IV, Godišnjak instituta za književnost i umetnost, Beograd 1992., 89). Utoliko povijest autobiografskog samoprikazivanja predstavlja, ustvari, povijest javnih maski što su ih autobiografi na sebe navlačili.

- ⁹ G. Gusdorf, ibidem, 178.
- ¹⁰ Radoman Kordić, Autobiografsko pripovedanje, Beograd, 2000., 105.
- ¹¹ Na toj liniji često se uspostavlja distinkcija između memoara i autobiografije u užem smislu: "Autobiografija je usredotočena na unutarnju perspektivu doživljajnog subjekta u prikazu događaja i nazora pretežito vezanih za njegovo iskustvo, za razliku od memoara koji preferiraju širu društvenu panoramu ocrtanu pretežito iz spoznajne perspektive pripovjednog subjekta" (Vladimir Biti, Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije, Zagreb, 2000., 18).
- ¹² Vehabizmom nadahnut Mašićev "pročišćeni" islam podrazumijeva "nep priznavanje autentičnosti svemu što je dodato vjerskim obredima ili proglašeno vjerskim zakonom naknadno, poslije Božijeg Poslanika Muhammeda" (M. Mašić, Moji stavovi, interno izdanje, Sarajevo 1994., 73.).
- ¹³ Prema: Andrea Zlatar, Ispovijest i životopis – srednjovjekovna autobiografija, Zagreb, 2000., 48.
- ¹⁴ Prema: G. Gusdorf, ibidem, 182.
- ¹⁵ Usudićemo se izraziti pesimizam u pogledu skore rehabilitacije statusa nefikcionalnih žanrova u bosanskohercegovačkoj književnosti. Bitne teorijske razluke, u kojima ovom prilikom govorimo tek uzgred, vrlo će teško biti prihvaćene u znanstveno-kritičkoj zajednici odškolojanoj na reduciranom poimanju fikcionalnosti, k tome opterećenoj hipotekama raznovrsnih aksioloških apriorija, među kojima se i Andrićeva presuda memoaristici još sasvim dobro drži. Rekuperacija kritičke svijesti u odnosu na nefikcionalnu književnost moguća je u onoj mjeri koliko se primiče spoznaji da bit žanra nije utemeljena u pretpostavci poništavanja faktografskog konteksta estetskim, ili obratno, već u mogućnostima njihovog međusobnog osporavanja i dopunjavanja, čime se prevlast bilo kog od ova dva principa zakonomjerno onemogućava.
- ¹⁶ A. Zlatar, ibidem, 177.